

Семеліт О. В.*

**ТЕКСТОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД У МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ**

У статті розкрито актуальність текстоцентричного підходу до формування комунікативної компетентності учнів на уроках української мови; розглянуто умови використання цього методу на різних видах та етапах уроку.

Освіта – це одна із сфер суспільного життя, зміни в освіті – частина змін суспільства в цілому. На сучасному етапі державі потрібна особистість, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, відкрита для сприйняття нового досвіду, здатна на свідомий і відповідальний вибір у різних життєвих ситуаціях. Щоб виховати таку особистість, потрібно, перш за все, навчити дитину вирішувати мовними засобами ті чи інші комунікативні завдання в різних ситуаціях спілкування, тобто сформувати в неї комунікативну компетентність, що на даний час у нашій країні знаходиться на низькому рівні.

Причини цієї ситуації очевидні:

- низький рівень мовної культури в сім'ї;
- гарне володіння мовою не вважається ознакою освіченої людини, тобто немає престижності володіння рідною мовою на високому рівні;
- на уроках української мови недостатньо уваги приділяється роботі над текстом;
- ґрунтова робота над аналізом тексту починається, як правило, тільки у старшій школі;
- спілкування за допомогою SMS та смайликів не потребує створення гарних висловлювань.

Як же допомогти дитині вибратись із цієї ситуації? Як в умовах недостатньої кількості годин, що відведені на вивчення української мови, виховати таку особистість, на яку вказують освітні стандарти? Адже основна мета навчання рідної мови, актуальність якої підкреслена в чинних програмах, полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами рідної мови: стилями, формами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності, тобто навчити школярів слухати, говорити, читати і писати, створювати власне висловлювання.

Висловлювання є текстом, отже, у центрі формування та розвитку комунікативної компетентності – робота з текстом.

Актуальність даної статті полягає у розкритті прийомів вироблення комунікативних компетенцій учнів на основі текстоцентричного підходу.

* © Семеліт О. В.

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

Такий метод навчання сприяє оволодінню мовою на всіх рівнях, розвиткові комунікативних умінь і навичок, цілісному сприйняттю художнього твору як мистецтва слова і явища життя; дозволяє реалізувати функціональний підхід до опанування мовної теорії.

Нормативним підґрунтям для реалізації текстоцентричного підходу в навчанні є Державний стандарт базової і повної середньої освіти (набув чинності з 01.09.2013 р.), Проект національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, Концепція мовної та літературної освіти, нові програми з української мови та літератури. Таким чином, текстоцентричний підхід до вивчення мови є актуальним та обґрунтованим.

Метою статті є визначення переваг текстоцентричного підходу до навчання мови; характеристика тексту як основної одиниці текстоцентричного підходу та його практичного застосування у формуванні комунікативної компетенції.

Текстоцентричний підхід забезпечує розвиток мовленнєвих навичок учнів завдяки тому, що передбачає застосування різноманітних завдань для роботи з текстом на всіх уроках української мови, а не тільки на уроках розвитку комунікативних умінь і навичок. Саме на основі тексту засвоюються знання з мовних тем.

Звичайно, вивчення тексту уже давно ввійшло до практики вчителів-словесників [1, с. 146]. Але якщо при традиційному підході це передбачало лише оволодіння мовними засобами, то при сучасному – ще й здатність створювати тексти в процесі навчання. Отже, виникає необхідність переходу на нові форми організації навчального процесу. Слід відмітити, що в основі принципу текстоцентризму лежить єдність мовної, полікультурної та комунікативної компетенції, оскільки без знання граматики, ніякого володіння мовою бути не може. Аналізуючи текст, учні спілкуються, висловлюють власну думку, щось доводять, інколи сперечаються, але це тільки допомагає їм під час виконання творчих завдань. Від тексту – до спілкування, від спілкування – до творчості. Інтерес лінгвістів до питань дослідження тексту відбиває характерну для сучасного етапу розвитку мовознавства тенденцію переходу від навчання мови як абстрактної системи до дослідження її функціонування як засобу комунікації, тому перед учителем все частіше постає питання про використання тексту під час навчання усного й писемного монологічного зв'язного мовлення.

Текстоцентричний підхід уперше було розроблено у працях Дж. Каца, Дж. Фодора, П. Постала, Р. Абрагама, Ш. Кіфера та ін. «Де немає тексту, там немає і об'єкту для дослідження й мислення», – зазначав М. Бахтін.

Текстоцентричний підхід передбачає осмислення тексту як мовленнєвого виразу. У його основі – єдність мовної, мовленнєвої та правописної компетенцій. Текстоцентричний підхід

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

дозволяє реалізувати всі завдання навчання в їх комплексі, а саме:

- формування вмінь і навичок точно, доречно, виразно висловлювати свої думки, дотримуючись правил побудови висловлювань, переконувати слухачів у правильності своїх міркувань;
- удосконалення вмінь обговорювати різні моделі висловлювань, визначати їх позитивні сторони та недоліки;
- розвиток культури ведення дискусій, полеміки, диспутів, дотримуючись правил спілкування та культури мовлення;
- формування мовленнєвої компетенції в єдності усного та писемного мовлення [5, с. 100].

Вивчення мови з урахуванням текстоцентричного підходу досліджується і сучасними лінгводидактами (О. Горошкіна, Т. Окуневич М. Пентилюк, Т. Симоненко, С. Караман та ін.).

Тексти включають у себе не тільки знаки, що вимовляються, чи написані слова. Жести, міміка, умовні знаки, пантоміміка, сама ідеальна ситуація спілкування можуть також бути органічною складовою частиною тексту як проєкції фрагмента дійсності [6, с. 133–134].

Створюючи текст, людина, якій властивий певний тип свідомості, описує дійсність через призму власних уявлень про неї, використовуючи такі елементи мови, що мають для неї особистісний зміст. У відповідності до цього автор виділяє різні типи текстів: «світлі», «темні», «веселі», «сумні», «красиві», «складні» [2, с. 106].

У межах соціологічного напрямку тексти класифікують:

- за формою втілення (усні й писемні);
- за типами функціонально-жанрових різновидів мовлення (побутово-розмовного спілкування; офіційні, публіцистичні, наукові, художньо-белетристичні);
- за функціональним виявом (інформаційні, емотивні, фактичні, поетичні, метамовні).

Школа повинна сформувати особистість, здатну до спілкування в різних комунікативних ситуаціях, особистість, зорієнтовану в умовах спілкування. Як підкреслює М. Пентилюк, знання засобів, типів мовлення, здатність відчувати їх зміну сприятимуть засвоєнню закономірностей композиційної будови тексту [5, с. 103].

Вивчаючи праці вищезгаданих видатних учених щодо питання формування комунікативної компетенції, намагаємось використовувати їхні ідеї у своїй роботі, але враховуємо, звичайно, можливості учнів певного класу.

Комунікативна компетенція – це не тільки здатність розуміти чужі і створювати власні висловлювання, будувати мовленнєву поведінку відповідно до мети, сфери, ситуації спілкування. Вона містить такі знання основних мовленнєвих понять, як: стилі, типи мовлення; побудова опису, розповіді, роздуму;

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

засоби зв'язку речень у тексті, жанри. Крім того, комунікативний підхід передбачає вивчення мовних одиниць з урахуванням їх функцій і взаємодій у мовленні, засвоєння особливостей функціонування граматичних форм і структур у різних типах і стилях мовлення, тобто вивчення фактів мови в єдності їх форми, значення і функції. Тому у своїй роботі текстоцентричний підхід використовуємо як на уроках розвитку зв'язного мовлення, так і на уроках із вивчення мовних тем. Основними формами роботи можуть бути:

- навчальне, аналітичне читання текстів із конструюванням питань до тексту, виразне читання віршів, текстів різних жанрів;

- проникнення в авторський задум тексту через аналіз ключових слів, що розкривають головну ідею тексту;

- добір заголовків до тексту, критичне осмислення їх, обговорення; формування лексикографічної культури через роботу зі словниками різних типів: тлумачним, орфографічним, орфоепічним, синонімів, антонімів, паронімів, омонімів тощо;

- вправи з техніки мовлення, виразного читання художніх текстів, виголошення власних промов залежно від ситуації мовлення;

- коротке усне повідомлення про прочитаний у підручнику (газеті, журналі, методичному посібнику) матеріал із його оцінкою;

- розповідь про прочитану книгу, переглянутий спектакль, відвідану виставку, екскурсію, переглянуту (прослухану) передачу;

- повідомлення із власного життєвого досвіду відповідно до різних ситуацій (побутового, громадського) життя;

- написання листів, заміток до газети, на радіо, телебачення, веб-сайти з актуальних проблем життя, із проблем культури, навчання, відпочинку тощо [5, с. 102].

Найбагатшим мовним дидактичним матеріалом є текст художнього стилю, що забезпечує функціонування «живої» мови у своїх найкращих зразках, виявляє глибоку спорідненість з усною словесною творчістю, одухотворений глибоким народознавчим звучанням.

Опора на текст при вивченні мовного явища ніби зближує те, що лежить на поверхні: слово – об'єкт лінгвістики і слово – елемент, вияв образного, художнього мислення. Це дає поштовх асоціативному мисленню, розширює погляд на сутність речей, явищ. Розглянемо для прикладу явище переходу частин мови у вірші Т. Г. Шевченка:

В неволі виріс меж чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі плачучи, умру,
Ії все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На *нашій* – не *своєї* землі.

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

Виділені слова у перших двох рядках поза текстом учні легко визначають як прикметник та займенник. Проте в тексті ці слова набувають широкого предметного змісту, сприймаються як іменники. Так само текст увиразнює протиставний лексичний зміст виділених займенників в останньому рядку.

Мовний матеріал для завдань у діючих підручниках нерідко підпорядкований теоретичним темам. Це створює стереотип сприймання і вимагає такого ж стереотипу відтворення. Шкідливість ізольованого, нехай і дуже ретельного, підходу до вивчення певної теми очевидне в самій ідеї, у самому зародку. Уривчасті, нетривкі, тимчасові знання – як побитий калейдоскоп, хоча і з гарним для узорів матеріалом. Накопичення ізольованих знань про окремі явища може стримувати, навіть шкодити природному розвитку інтелекту.

Повноцінний текст на уроці мови – це один із шляхів виходу з труднощів, оскільки дає можливість цілісного, надійного погляду на явище [3, с. 9].

Найбільше художніх текстів можна використовувати під час вивчення складного речення, ненав'язливо звертаючись до вічно живої, нев'янучої мови І. П. Котляревського, Квітки-Основ'яненка – джерела лексичного збагачення, яке дає можливість розвинути діалектичний погляд на граматичні особливості мови. Зокрема, увагу привертає уривок із «Конотопської відьми»: «Смутний і невеселий...» до слів: «...стали виходити». Увагу учнів притягують слова, словосполучення, граматичні конструкції типу: сотник, хорунживна, панна, писар, старші бояри, та ін. Учні можуть самостійно зробити висновок про характерне вживання дієприслівникових зворотів як додаткову дію, наче «нанизування» в реченні однорідних членів як особливості авторського стилю. Подібні тексти дають можливість виділити й народні прислів'я, розкрити зміст хоч одного з них (недовго збить із пантелику; негріте залізо не зогнеш; піймав не піймав, а погнатись можна), простежити переходи частин мови (субстантивовані прикметники тощо), розкрити багатство мовного етикету. При цьому провідним завданням лишається спостереження за особливостями синтаксису усного мовлення, «лінгвістичний» погляд на риси індивідуального авторського стилю.

Увесь «спектр» підрядних речень (з'язувальних, означальних, обставинних) побачимо, вдумливо читаючи твори Марка Вовчка. Крім того, синтаксис авторської мови сповнений простих речень із найрізноманітнішими видами ускладнень, знайдемо в ній і складні сполучникові, безсполучникові та речення з різними видами з'язків. Дивовижне лексичне та фразеологічне багатство мови Марка Вовчка створює емоційно-естетичну основу для найскладніших граматичних аналізів, обґрунтувань пунктуації.

Люди дивуються, що я весела: надійсь горя-біди не знала... хоч не було діла важного, так забували про мене, чи я не голодна, не холодна, чи жива я... («Інститутка»).

Іхала, кажуть, одна скупа пані і везла з собою усі свої скарби

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

великі... а та краса звабила силу всю («Кармелюк»).

Що стосується поетичних текстів Т. Шевченка, то вони просто неперевершенні з погляду збагачення мовлення граматичною будовою, у якій відбивається самобутній спосіб мислення автора. Для підтвердження висновку проаналізуємо текст:

*Ой одна я, одна,
Як билиночка в полі,
Та не дав мені бог
Ані щастя не долі.
Тільки дав мені бог
Красу – карії очі,
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.
Ані братика я,
Ні сестрички не знала,
Між чужими зросла,
І зросла – не кохалась!
Де ж дружина моя,
Де ви, добрії люди?
Їх нема, я сама,
А дружини й не буде!*

Синтаксичний розбір складносурядних речень тут можна поєднати зі спостереженням за протиставними сполучниками *та*, і не тільки як засобів зв'язку речень, але й як важливих естетичних елементів структури тексту, його організації. Зливаючись своїм граматичним значенням із семантикою речень, вони, таким чином, допомагають відтінити основну тональність – мінорну, безрадісну, безнадійну. Від розуміння цієї еволюції сполучників у тексті залежить активність художнього сприймання всього тексту. Аналізований текст дає можливість також виділити оригінальні лексичні синоніми (одна, сама, щастя, доля), розкрити лексичне значення виділених слів [3, с. 97].

Запис цілеспрямовано дібраних текстів під диктовку з метою перевірки пунктуаційної грамотності, умінь і навичок усного мовлення є своєрідним «уповільненим» читанням письменника, засобом глибшого розкриття його особистості. Саме уроки розвитку зв'язного мовлення якнайкраще дозволяють використати лінгвістичний аналіз тексту, адже тільки вміючи працювати з готовим текстом, учень зможе створити власний.

Комплексну роботу з аналізу тексту вважаємо доцільним проводити на тих уроках зв'язного мовлення, де розглядаються особливості певного стилю чи типу мовлення, оскільки є достатньо часу для аналізу сприйняття тексту, детальної характеристики стилю, типу мовлення, аналізу мовних одиниць тощо. Уміння визначати особливості певного тексту, бачити багатство мовних засобів, красу слова формується лише за умови систематичного застосування текстоцентричного підходу до вивчення мови. Тому робота з текстом важлива не лише на уроках розвитку зв'язного мовлення, а й під час вивчення лексики, морфології, синтаксису та ін.

Текстоцентричний підхід можна застосовувати на уроці

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

будь-якого типу, але по-різному, та на будь-якому етапі уроку. На уроці ознайомлення з новим матеріалом текст повинен бути невеликий за обсягом, оскільки головне завдання – засвоїти знання, а текст є лише допомогою в цьому. Інша справа – робота з текстом на уроках закріплення, повторення, узагальнення вивченого матеріалу, де текст є основою формування уроку. Наприклад, можна провести підсумковий урок із теми «Повторення вивченого про частини мови на основі творів Т. Г. Шевченка».

На таких уроках найважливішим завданням вчителя є добір такого тексту, який дозволяв би реалізувати основну мету уроку завдяки різноманітним видам завдань до художнього твору.

Текст – це і прекрасний виховний матеріал. Вдало підібраний текст, що використовується на початку уроку, може налаштувати учнів на роботу, нести певне емоційне навантаження [4, с. 39].

Перейдемо до різних етапів уроку. Якщо це етап актуалізації знань (перевірки домашнього завдання), текст повинен бути невеликим за обсягом і містити навчальний матеріал минулого уроку. На етапі вивчення нового матеріалу, працюючи з текстом, потрібно спиратися на теоретичний матеріал підручника. Під час перевірки чи закріплення вивченого матеріалу використати художній твір можна у вигляді коментованого чи пояснювального диктанту.

На основі тексту можна практикувати різні види вправ: вільні диктанти, міні-перекази, перекази з різноманітними творчими завданнями, презентації, але в основі текстоцентричного підходу повинні бути наступність і системність. На уроках різних типів доцільно використовувати фронтальну, індивідуальну і групову форми навчальної роботи:

- фронтальну форму – на етапі первинного засвоєння нового матеріалу (за умов проблемного, інформаційного і пояснювально-ілюстративного викладу, який супроводжується творчими завданнями різної складності, ця форма дозволяє залучити до активної навчально-пізнавальної діяльності всіх учнів);

- індивідуальну форму роботи – на всіх етапах уроку (для вирішення різних дидактичних завдань: засвоєння нових знань і їх закріплення, формування й закріплення умінь і навичок, для повторення й узагальнення пройденого матеріалу. Вона переважає у виконанні домашніх робіт, самостійних і контрольних завдань у класі. Проте ця форма організації не сприяє значною мірою розвитку комунікативної компетентності, оскільки учень ізольовано сприймає, осмислює і засвоює навчальний матеріал, його зусилля майже не узгоджуються із зусиллями інших, а результат цих зусиль, його оцінка стосуються і цікавлять лише учня та вчителя);

- групову форму діяльності учнів (контакти й обмін думками в групі істотно стимулюють розвиток мислення учнів,

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

сприяють розвитку і вдосконаленню їх мовлення, поповненню знань, розширенню індивідуального досвіду. Найбільш ефективною групова форма організації навчання є на етапах закріплення, поглиблення й систематизації знань. Вона дозволяє учням за короткий час актуалізувати теоретичні знання, оперативнo перевірити засвоєння навчального матеріалу кожним членом групи, здійснити систематизацію знань).

Отже, основою дидактичного мовного матеріалу має стати текст (лат. *textum* – зчеплення, з'єднання, тканина). Використання тексту благодатно впливає на створення природної мовної атмосфери, мовного середовища, у якому так само природно, рідною мовою, формується власна думка. Адже найбільшою цінністю має стати людина, здатна обґрунтовувати і відстоювати самостійні підходи в розв'язуванні проблеми.

Звернення до дидактичного матеріалу – тексту – застереже вчителя від механічного викладання, дозволить творити й самореалізовуватись у власній творчості, благодатно впливати на весь хід уроку, його результати, але потрібно враховувати певні вимоги до художнього твору, що обираємо для уроку.

Текст для роботи на уроці має бути невеликим. У ньому повині бути яскраво, рельєфно представлені виучувані мовні явища, точно відбита їх сутність. Текст має служити цілям пізнання, а також морально-психічному розвитку мовної особистості, тому при доборі слід врахувати психологічні закономірності засвоєння його на певному етапі навчання. Текст, винесений на початок вправи, захоплює учнівське сприйняття, впливає на думку й почуття, полегшує розв'язання завдань, що йдуть після тексту.

Розглянувши у статті проблему застосування текстоцентричного підходу до викладання української мови, можемо стверджувати, що текстоцентричний підхід дозволяє реалізувати всі завдання навчання в комплексі:

- формується комунікативна компетентність разом з мовною та полікультурною;
- формується гуманістичний світогляд, почуття громадянськості й поваги до української мови як державної;
- розвиваються естетичне світосприймання, особистісні риси людини, яка поважає національні й загальнолюдські цінності.

Текстоцентричний підхід до вивчення мовних явищ допомагає учню оволодіти емоційно-ціннісним спілкуванням, при якому учень є активним суб'єктом пізнавального процесу. Нарешті, «*manum de tabula!*», тобто «руку від дошки», пора припиняти тільки граматику-правописну роботу й переходити до продуктивної діяльності, оскільки тільки в ній формується справжня грамотність.

Отже, текстоцентричний підхід – необхідна умова досягнення освіти нової якості, головним змістом якої є розвиток інтелектуальних умінь і навичок, формування особистісних рис

СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

молодих людей. Якщо людина може спілкуватися, на високому рівні володіючи мовою, то знайде реалізацію в суспільстві.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник / Бацевич Флорій Сергійович. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : Підручник / Бацевич Флорій Сергійович. – К. : Видавничий центр «Академвидав», 2004. – 342 с.
3. Бондарчук Л. І. Методику підказує текст : навчальний посібник. – Тернопіль : Мальва – ОСО, 2001. – 160 с.
4. Вашуленко М. С. Рідна мова як засіб навчання, виховання й розвитку школярів // Мовознавство. – Харків : ОКО, 1996. – С. 39–42.
5. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Пентилюк Марія Іванівна. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
6. Усатенко Т. П. Текст і навчання зв'язного мовлення // Укр. мова і літ. в шк. – 1980 – № 2. – 258 с.

Степанська А. В.*

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ КОНКРЕТНИХ СИТУАЦІЙ (КЕЙС-МЕТОДУ) НА УРОКАХ ХІМІЇ

У статті представлено аналіз можливостей застосування кейс-методу в середній школі як методу сучасних технологій. Наведені приклади використання кейсів на уроках хімії.

Інтерес до інноваційних технологій навчання пов'язаний із докорінними змінами вимог до фахівців у всіх сферах економіки і суспільства. Стає затребуваним фахівець, який уміє працювати в команді, здатний генерувати ідеї і технології їх впровадження, має схильність до інновацій, вміє оперативно, аналітично і критично працювати з величезними обсягами інформації [4]. У зв'язку з новим суспільним замовленням принципово змінюється позиція вчителя в навчально-виховному процесі. Він перестає бути лише носієм знань, котрі він намагається передати учневі. Учитель створює середовище, у якому стає можливим розвиток у кожного школяра певних компетенцій, формування особистісних якостей (працьовитості, креативності, цілеспрямованості, упевненості в собі), конкурентоспроможності, формування комунікативної культури, навичок та прийомів всебічного аналізу ситуацій, прогнозування розвитку ситуацій, формування вмінь самостійно приймати рішення.

Створенню такого середовища і сприяє технологія «кейс», що завойовує позитивне ставлення з боку учнів, які бачать у ній можливість виявити ініціативу, відчути самостійність в освоєнні теоретичних положень і оволодінні практичними навичками. Не менш важливо й те, що ця технологія досить сильно впливає на професійне самовизначення учнів, сприяє їхньому дорослішанню, формує інтерес і позитивну мотивацію

* © Степанська А. В.